

قازاق اۆز اءەلىمىمىزنىڭ قازىناسى

جىراۋلار جىرى

1

شىنچياڭ خالىق باسپاسى

جسراؤں پر جبری

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

۲۰۰۹ فورمجي

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典·哲饶诗歌. 1: 哈萨克文/阿扎提编著. —乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2009. 6

ISBN 978 — 7 — 228 — 12390 — 2

I. 哈... II 阿... III. ① 哈萨克族—民间文学—作品综合集—中国—哈萨克语(中国少数民族语言) ② 哈萨克族—诗歌—作品集—中国—哈萨克语(中国少数民族语言) IV. I277

中国版本图书馆CIP数据核字(2009)第073963号

责任编辑:阿扎马提
责任校对:哈力木拉提
封面设计:夏提克

哈萨克民间文学大典— 哲饶诗歌 (哈萨克文) (一)

阿扎提 编著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

880×1230毫米 32开本 9印张

2009年6月第1版 2009年6月第1次印刷

印数: 1 — 3000

ISBN 978 — 7 — 228 — 12390 — 2 定价: 18.00元

از ۇلتىز تاڭداۋلى كىتاپتارىن شىعارۋعا ارنالغان مەملىكەتتىك قارجى ارقلى
دەمەلگەن نشان

全国少数民族出版资金资助项目

جاۋاپتى رەداكتور: ازامات سىقاق ۇلى
كوررەكتور: قالمۇرات جارمۇقامەت ۇلى
مۇقاپاسىن جوبالاعان: شاتتىق اغسا

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى —

جىراۋلار جىرى

(1)

باسپاعا داينىدىغان: ازات يزاتوللا ۇلى

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۆزىمىز قالاسى، وڭتۇستىك ازاتتىق كوشەسى، 348 - اۋلا)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ باباي باسپا ستەرى شەكتى سەرىكتىگىندە باسلىدى

فورمات 1/32 880 × 1230، 9 باسپا تاباق

2009 - جىل، ماۋسىم 1 - باسپاسى

2009 - جىل، ماۋسىم 1 - باسلىۋى

تىراجى: 3000 — 1

ISBN 978 — 7 — 228 — 12390 — 2

باعاسى: 18.00 يۋان

باسپادان

قازاق حالقىنىڭ اۆز ادهبيەتى ءوزىنىڭ كوركەمدىك -
يدەيالىق نارىمەن، ەستەتيكالىق قۇات - تەگەۋرىنىمەن، ءتۇر -
جانرلارنىڭ مولدىمەن، تاقىرىپىتىق جانە سىۋجەتتىك
بايلىمەن، قوعامدىق - ەۋمەتتىك جانە تاريىەلىك تەرەڭ ءمان -
مازمۇنىمەن ەرەكشەلەندى . ول كۈنە تاس داۋىرىندە پايدا بولپ،
تۈركىلىك تۈستى باستان كەشىرگەن، ودان بەرى دە قازاق
حالقىنىڭ قالىپتاسۋ تاريىمەن بىتە قايناسپ، بىرگە جاساپ
كەلە جاتقان تەڭدەسى جوق رۋحاني مۇرا . ول بايرىعى اتا -
بابالارىمىزدىڭ نانم - سەنىمدەرىنەن، تاريىنان، تۇرمىس -
تىرشىلىگىنەن، اسىل - ارمانى، يىپىك مۇراتنان جان - جاقىتى
ماعلۇمات بەردى ءارى ۇلتتىق رۋحاني مادەنيەتتىڭ عاسىرلار
تىزبەگىندەگى تاريىي وزگەرىسەن، ەتنيكالىق سانامەن قارايلاس
ءجۈرپ وتكەن جولدىن دا كوز الدىمىزعا ەلەستەتە الادى . اۆز
ادەبيەتتىڭ شىعارۋشىسى دا، تاراتۋشىسى دا، تىڭداۋشىسى دا —
حالىق . سوندىقتان، ول شىن مانىندە، حالقتىڭ ءوز ەتىسى
بولپ تابىلادى . ياعنى اۆز ادهبيەتى — حالق
شىعارماشىلىغىنىڭ ايرىقشا سالاسى، اۆزىشا شىعارىلىپ، اۆزىشا
تاراعان كوركەم ادەبي تۈندىلاردىڭ جىيىنتىق اتاۋى . سونىمەن
بىرگە، عىلىم مەن مادەنيەتتە «حالىق شىعارماشىلىعى»،
«حالىقتىڭ اۆزىشا ءسوز ونەرى» دەيتىن اتاۋلار دا وسىعان جاقىن
ماعىنادا قولدانىلادى . 1846 - جىلى اعلىشىن عالمى ۆيلىيام
تومس ۇسىنعان فولكلور (اعلىشىنشا حالق دانالىعى) ءسوزى دە

اۋىز ادەبىيەتى اتاۋى ءۇشىن حالىقارالىق ىلمىي اتاۋ رەتىندە قابىلدانغان. بۇلاردىڭ قاي - قايسىسى دا ءبىرىنىڭ ورنىنا ءبىرى قولدانىلىپ كەلەدى. باتىس ەۋروپا، امەرىكا، اۋسترالىيا حالىقتارىنىڭ ۇعىمىندا بۇل ءسوزدىڭ ماعىناسى تىم اۋقىمدى، ول حالىقتىڭ كىىم - كەشەك، قۇرال - جابدىق، ادەت - ۇرىپ، تۇرمىس - سالت، نانىم - سەنىم، سونداي - اق، ءتۇرلى كوركەمونەرىن (پوەزيا، مۇزىكا، ءبى، ويۋ - ورنەك، توقىما ونەرى، ت. ب) تۇتاستاي اتاۋ ءۇشىن قولدانىلادى. بۇل جاننان العاندا ول تەك اۋىز ادەبىيەتىن عانا ەمەس، «ەتئولوگيا»، «ەتئو مادەنىيەت» دەيتىن ۇعىمدارمەن دە ساباقتاسىپ، ماعىنالاسىپ جاتادى. قازاق ادەبىيەت تائۇ ىلىمىنداى «اۋىز ادەبىيەت» دەگەن ۇعىم دا «فولكلوردىڭ» وسى مانىمەن ساباقتاس دەپ قاراۋعا ايدەن بولادى. بۇلار ءبىرىن - ءبىرى تولىق سىپاتتاي بەرەدى. اۋىز ادەبىيەتىن زەرتتەيتىن ىلىمدى «فولكلور» دەپ اتاۋىمىزدا وسىعان بايلانىستى.

ءبىز وسى ۇستانىمدى باسشىلىققا الا وتىرىپ، قازاق ادەبىيەتىنە ەڭبەك سىڭىرگەن ءبىر ءبولىم عالىمداردى نەشە مارتە شەكە ءتۇيىستىرىپ «قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى» دەگەن فولكلور اتاۋىنا سىيمىدى تاقىرىپتا ۇلاسىپالى كىتاپ شىعارۋدى مىندەتكە الدىق. ماقسات — فولكلورعا جاتاتىن دۇنيەلەردى شاما بار تولىق قامتۋ. ويتكەنى، كوشپەلى قوعامدا فولكلور بەلگىلى ءبىر الەۋمەتتىك تۈپتىڭ عانا شىعارماشىلىعى ەمەس، جالپى حالىقتىڭ خانى مەن قاراسىنا، باتىرى مەن بىينە، بايى مەن كەدەيىنە ورتاق ونەر، امبەگە تيەسەلى مۇرا، سول تۇستا بۇكىل قوعام اۋىزشا ونەر مەكتەبى بولدى. وسىعان لايىق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ جۇگى دە وراسان زور بولدى. حالىقتىڭ تاريحي زەردەسى، فىلوسوفىالىق وي - تۇيىنىدەرى، پەداگوگىكالىق

تاجىرىيەسى، ادامگەرشىلىك ولشەمدەرى، كاسپىتىك ادەبىيەتكە
«تان كوركەمدىك سۇرانىستارى، تەاتىلىق ونەرگە تىەسەلى ەسەسى
اۋىز ادەبىيەتىنە جۇكتەلدى. «سى جۇزىنىدە اۋىز ادەبىيەتىنىڭ
ارالاسپايتىن سالاسى قالعان جوق. «بىز بايىرىعى اتا -
بابالارىمىزدىڭ وسىنداي ونەر مەكتەبىنەن جارالعان بارلىق
دۇنيەلەرىنىڭ باسىن بىرىكتىرىپ جالپى حالىققا، كەلەر ۇرپاققا،
زەردەلى زەرتتەرمەندەرگە تابىس ەتۋ ماقساتىندا «قازاق اۋىز
ادەبىيەتىنىڭ قازىناسىن» الدارىڭىزعا تارتتىق.

قازاق اۋىز ادەبىيەتى ۇلكەن تۇلعالار باسپا «سوز بەتتەرىنىدە
جارقى كورىپ بولدى. «بىراق، «الى دە شاشىراندى كۈيدە. رەفورما
جاساپ، ەسكە اشۋدان بەرگى 30 جىل بويى شىنجياڭ حالىق
باسپاسىنان اڭىز - ەرتەگىلەر، قارا ولەڭدەر، قىسا - داستاندار،
قازاق ەمشىلىگى، ەنە تارىيە، ۇلتتىق اس - تاعامدار، ت.ب.
فولكلورعا قاتىستى دۇنيەلەر ۇزبەي جارقى كورىپ كەلەدى.
1979-جىلدىن باستاپ «شالەن» جۇرنالىن شىعارىپ اۋىز
ادەبىيەتىنىڭ العاشقى سونى مۇرالارىن جىناپ، تۇڭغىش توپتا
باسىلىم كورسەتتى. «بىز بۇل جولى وسى نۇسقالاردى نەگىزگە
الا وتىرىپ جانە ەلىمىزدىڭ «شى - سىرتىندا باسلىم تاپقان
نۇسقالارىن سالىستىرۋ، سارالاۋ، تولىقتاۋ، رەتتەۋ ارقىلى
جانرلار بويىنشا جۇيەلى قۇراستىرىپ وتىرمىز.

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ «تۈر - جانرلارى مول جانە كۈردەلى
بولىپ كەلتەندىكتەن جانرلىق جاققان «بولۋ بىزگە قىيىندىق
تۋدىردى. «تۈرلى تانىمدار ارا تالاس - تارتىستان سولق اقىندار
ايتىسى، اڭىز - ەرتەگىلەر، باتالار، جاڭىلتىشتار، جۇمباققار،
جىراۋلار جىرلارى، زالڭ - جارعىلار، كۈلدىرگىلەر، قارا
ولەڭدەر، قىسا - داستاندار، ماقال - ماتەلدەر، مىسال -
تامسىلدەر، تۈرمىس - سالت جىرلارى، ۇلەسكەرلەر، ۇلتتىق

وينىدار، خالىق اندەرى، شەجىرە، شەشەندىك سوزدەر دەپ ون سەگىز توپقا جىكتەدىك. عىلمىي بولۇپ جاعىنا قاتناڭ تالاپ قويغانىمىزبەن كەيىنر وقشاۋ قالاتىن جانرلاردى وسى توپتىڭ ئىچىلى بىرىنە تەلىدىك. مىسالى: مىفتەرگە قايسىلار جاتادى، ائىزدارعا قايسىلار جاتادى دەگەن سىياقتى ماسەلەلەرگە كەلگەندە پىكىر بىرلىگىنە كەلە الماعاندىقتان «ائىز - ەرتەگىلەر» دەگەن بىر اتپەن جىبەرىپ ئىچىنا قاراي ورنالاستىردىق. ماقال - ماتەلدەر بۇدان بۇرىنقى باسلىمداردىڭ جانە شەتەلدەگى باسلىمداردىڭ بارىندە تاقىرىپتارعا بولىنگەن، بىراق، مۇندايدا ماقال - ماتەلدەر وتە كوپ قايتالانادى، ويتكەنى، قازاقتىڭ بىر ماقالى بىرنەشە ماعىنا بەرىپ، بىرنەشە تاقىرىپتى قامتىدى. سوندىقتان، بىز الفاۋىت تارتىپكە سالىپ (بىرىنشى جولدىڭ بىرىنشى دىبىسىن نەگىزگە الىپ) شىعاردىق. «جىراۋلار جىرى» كىتابىنا نەگىزلىگەن جىرلاردا كۈنە تۇركى تىلىندەگى كەيىنر سوز - سويلەمدەر ءوز ءاينى بويىنشا الىندى، نەگىزىنەن خالىقتىق سىپات العان تۇنىدىلاردى بەردىك. قالعان پىكىردى وقىرمان ءوز قولدارىنا العان سولق ايتار دەپ وسى بويىنشا باسۋعا كەلىستىك.

شىنجاڭ خالىق باسپاسى
2008 - جىل، شىلدە

مازمۇنى

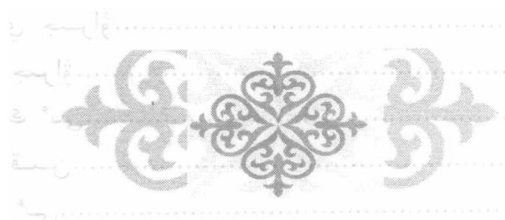
- 1..... تونىقۇق
- 2..... يولسح تەگىن
- 3..... قورقىت
- 5..... سىپىرا جىراۋ
- 14..... اسان قايعى
- 25..... دوسپانىبەت جىراۋ
- 33..... شالكىز جىراۋ
- 55..... ەرشوبان
- 59..... جىيەنەت جىراۋ
- 65..... مارعاسقا جىراۋ
- 67..... اقتانىبەردى جىراۋ
- 86..... ئاتتقارا جىراۋ
- 89..... ۈمبەتاي جىراۋ
- 102..... بۇقار جىراۋ
- 106..... قازىبەك ئىبى
- 110..... شال اقىن
- 125..... ەسەت ئىبى
- 128..... ابل اقىن
- 132..... جانكىسى ئىبى
- 135..... ملحانىبەت
- 163..... دۆلات
- 190..... شەرىياز

- 203.....شۈجە
- 212.....مادەلى
- 216.....شورتانباي
- 250.....كۈدەرىقوجا
- 257.....سۈيىنباي
- 264.....بۇداياي
- 274.....نۇرىم

2

تونقۇق (تۇنكوك)

ءبىزدىڭ جىل ساناۋىمىزدىڭ 646 — 741 - جىلدار ارالسىنىدا جاساعان. ول ەكىنشى شىعىس تۇركى قاعاناتىنىڭ نەگىزىن قالاۋشىلاردىڭ ءبىرى. وعىز تايپاسىنان شىققان دانا، زامانىدا تۇركى قاناعاتىنىڭ ءۇش بىردەي قاعانىنا ءۋازىر بولپ، ەل ىرگەسىن بەكەمدەۋدە ەلەۋلى ەڭبەك كورسەتكەن كەمەڭگەر. كوشپەلىلەر تارىخىندا ارتىنا وشپەس اتاق - داڭقىن قالدىرىپ، اقىل - پاراساتىنا، قول قايراتىنا، كۈەرەگەندىگىنە تابىندىرىپ، ەل - جۇرتىنىڭ قاسىرەتىن، قۇانىشىن، ەرلىگى مەن ەلدىگىن تاسقا جىر قىپ قاشاپ ماڭگىلىك مۇرا قالدىرعان تۇڭغىش جىراۋ.

... اقىلگويى مەن ەدىم،
دەمەۋشىسى مەن ەدىم،
ەلتەرسى قاعان ءۇشىن،
تۇرىك بوگى قاعان ءۇشىن،
تۇرىك بىلگى قاعان ءۇشىن،
قاعاپاعان قاعان ءۇشىن،
تۇندە ۇيقتامادىم،
كۇندىز وتىرمادىم.
قىزىل قانىمدى توكتىم،
قارا تەرىمدى اعزىدىم،
كۇش - قۇاتىمدى ايامادىم،
جورىقتارعا باستادىم،
قاراۋىلدى مولايتتىم،
جاۋلارىمدى جاسقادىم،
قاعانمەن اتتاندىم،
جارىلقادى، ءتاڭىرىم.

يولچ تەگىن

يولچ تەگىن 8 - عاسىردا جاساعان جىراۋ، ئابدۇرشى. ول 8 -
عاسىردىڭ ورتا شەنىندە تۈركى قىلغان بىلگى قىلغان مەن ايگىلى باتىر
كۈلتەگىن ەسكەرتكىشىنىڭ ماتىنىن جازىغان ادام.

... قارۋىلار قايدان كەلپ،

تالغى سەنى قۇلدىراتتى؟

نايزىلار قايدان كەلپ،

تالغى سەنى ئىدىراتتى؟

و، قاسىيەتتى وتۈكەن،

قارا خالىقنىڭ بوستىنىڭ.

بىرەسە بىلگەرى شاپتىڭ،

بىرەسە كەرى شاپتىڭ،

بارغان جەردەن نە تاپتىڭ؟

قاننىڭ سۇداي قۇيىلدى،

سۈيەڭنىڭ تاۋداي ئۇيىلدى.

بەك ۇلدارنىڭ قۇل بولدى،

پاك قىزدارنىڭ كۈڭ بولدى...

* * *

... جۇقانى بۈكتەۋ وڭاي،

جىڭشەكنى ۇزۇ وڭاي.

جۇقا قالغۇداسا،

الىپ عانا بۈكتەيدى.

جىڭشەك جۇانداسا،

الىپ عانا ۇزەدى...

قورقت

قورقت 8 — 9 - عاسرلاردا جاساعان وعىز - قىپشاق
 تايپالارنىڭ ۇلى ويشلى، باتاگوي ابىزى، داۋلەسكەر كۈيشى، كەلەر
 كۈندى بولجايتىن كورىپكەل داناسى. سىر مەن سارى ارقا دالاسىندا
 عۇمىر كەشكەن. اتا جاعىنان ول وعىز تايپاسىنىڭ قاي (قايسىپاس)
 دەيتىن اتاسىنان تاراسا، اناسى جاعىنان قالىڭ قىپشاق ناعاشى جۇرتى
 بولپ كەلەدى.

ەي، دىرسەحان، دىرسەحان،

بىلىكتى بەر بالاڭا!

ونەرى استى الەمنەن،

تاعىڭدى بەر بالاڭا!

ونەرنە جاراسسىن.

قۇلاش مويسى، بىيىك سان،

تۇلپارىڭ بەر بالاڭا!

داستارقانى كەڭ بولسىن

قوتان تولى مىڭعەرەن،

قويىڭدى بەر بالاڭا!

ارتقان جۇڭى قالماسىن،

قىزىل بۇيرا ارۋانا،

نارلاردى بەر بالاڭا!

گۈلدەي بولپ جاراسسىن،

التىن ۋىق وتاۋ بەر،

سايالىققا بالاڭا!

كىگەننىدە جاراسسىن،

‘وڭىرى جىبەك شەكىپەندى،

كىگىز مىنا بالاڭا!

قارا ورمانىڭ شايقالماسىن،

ماۋەلى اعاشىڭ قۇلاماسىن،

اققان سۇنىڭ سارقىلماسىن،

شاتىرىڭ قىسايماسىن،

تۇلپارىڭ شالدىقپاسىن،

بولاتىڭنىڭ ‘جۈزى قايرىلماسىن،

نايزاڭنىڭ ۋشى مۇقالماسىن،

شىراغنىڭ جانا بەرسىن.

مەن ايتايىن، بەك ەرەندەر!

دۇنيە مەنىكى دەگەندەر!

اجال الار، جەر جاسرار،

‘پانى دۇنيە كىمگە قالار!

كەلىمدى، كەتمىدى دۇنيە،

اقىرى ‘ولىمدى دۇنيە.

سپىرا جىراۋ

سپىرا جىراۋدىڭ تۇعان، قايتىس بولغان جىلدارى تۇرالى ۶ داپ باسپايتۇ قىسن. ونىڭ ەسمى قورقت، كەتبۇغا، قوتان، جۇماعۇل جىراۋلار سەكىلىدىڭ ئىززەتلىك كەتكەن. كەيىن تارىخشىلار سپىرا جىراۋ 14 — 15 — عاسىرلار ارالىقىدا جاساعان دەگەن بولجام ايتادى. ۶ بىراق، سپىرا جىراۋ ايتىپتى دەيتىن جىرلاردىڭ بىرىندە ول «شىنا قىزدان تۇعان شىنغىس خاننىڭ كوزىن كورگەن» قارىيا رەتىندە كورىندى. سونداي — اق «قۇبىغۇل» جىرىندا سپىرا جىراۋ ۶ جۇز سەكەنگە كەلگەن دانا كەيپىندە سۆرەتتەلەدى.

اڭىزدىق دەرەكتەر بويىنشا، سپىرا جىراۋ شامامەن 13 — عاسىردىڭ ۶ بىرىنشى جارتىسىندا دۇنيەگە كەلىپ، 15 — عاسىردىڭ ورتا شەنىندە ومىردەن وزغان سەكىلىدى. كەيىن زەرتتەۋشىلەر سپىرا جىراۋدى «ەدىگە» جىرىنىڭ اۆتورى دەپ تانىسا، ول «ەرتاعىن»، «تەلەغىس» جىرلارىندا «تولعاۋ ايتىپ، توعىز خاندى تۈزەتكەن» ەل بىرلىگىنىڭ ۇيتقىسى بولپ كەيىپتەلەدى.

سپىرا جىراۋ تۇركى تىلدەس قازاق، قازاقالپاق، نوغاي خالىقتارىنىڭ جىراۋلىق پەزىاسىنىڭ باستاۋىندا تۇرغان ەڭ ۶ بىرى تۇلعا رەتىندە تانىلۇغا ۶ تىيس.

مەن باباڭمىن، باباڭمىن،

مەن نەلەردى كورمەدىم،

مەن قاي جەردە جۇرمەدىم.

اكەي خان مەن جاكەي خان —

مۇنى كورگەن باباڭمىن.

شىنا قىزدان تۇعان ۇل،

سەننىڭ باباڭ شىڭخەس خان -
 مۇنى كورگەن باباڭمىن.
 جاسار جاسىم جاسادىم،
 'بىر 'جۈز الپىس جاسادىم.
 شىركەۋلى دەگەن شاھاردا،
 توعىز خاننىڭ سارقىتىن،
 'بىر ماچىلىستە اسادىم.
 بۇلار 'وتىپ كەتكەن سولڭ،
 خان شىڭخەستىڭ كەزىندە،
 بۇل جالغاننىڭ جۈزىندە،
 ون 'بىر پاتشا بار ەدى.
 ەدىلدىڭ قىبىلا جاعىندا،
 خاننىڭ التىن تاعىندا،
 ون 'بىر پاتشا بولدى وپات.
 ون 'بىر پاتشا الدىندا،
 قوبىز الپ، 'سوز سويلەپ،
 تولغاۋ ايتقان باباڭمىن.

* * *

'امىر تەمىر كورەگەن،
 توقسان التى خان دورەگەن.
 خاننىڭ 'زاۋلىم سارايى،
 اق وردا دەگەن جەر ەكەن.
 اينالاسى بىيىك تاۋ،
 باتىلى بارىپ كىرمەس جاۋ.
 الپىس 'بىيى بىرىگىپ،

اق وردادا شەشكەن داۋ،
 بۇلاردى كورگەن باباڭمىن.
 كوردىم قاللىڭ ەلىڭدى،
 ەدىگە دەگەن ەرىڭدى،
 جاماندىق پەن جونسىزدىك،
 قايسىتىردى - اۋ بەلىمدى.
 نە ءبىر - نە ءبىر بىللەرىڭ،
 كورگەنسىز بوپ كورىندى،
 بۇلاردى كورگەن باباڭمىن.
 بۇلاردا ءوتىپ كەتكەن سولڭ،
 ءوزىنىڭ ەلىن بۇلىدىرگەن،
 ءباتۋاعا كەلمەگەن،
 سۇرگىن سالعان جۇرتىنا،
 جەسىر قاتىن، جەتىم ۇل،
 تىڭداماي ءداتىن جىلاتقان،
 ازەزىل جولدىن تايىدىرعان،
 قايسى ءبىرىن ايتايىن،
 سىزدەردى كورگەن باباڭمىن.

* * *

قىبىلادان جىلى جەل ەسەر،
 ارقادان سۇتق جەل ەسەر.
 اناغا قاراپ قىز ەسەر،
 اناغا قاراپ ۇل ەسەر.
 توقتامىستىڭ ۋاعىندا،
 قۇلعا بىلىك تىگەن سولڭ،

